

Marek M. Dziekan

MUZEA W ŚWIECIE ARABSKIM. REKONESANS

SŁOWA KLUCZE: muzeum – galeria – Arabowie – sztuka – historia – etnografia – archeologia

KEY WORDS: museum – gallery – Arabs – art – history – ethnography – archaeology

Summary

MUSEUMS IN THE ARAB WORLD. A RECONNAISSANCE

The present paper is an attempt to present selected examples of museums in the Arab World. In the introduction I present shortly the history of collecting and museums in this region. Afterwards I try to describe some sorts of Arab museums. They are national museums: Egyptian Museum in Cairo, Bardo Museum in Tunis, Iraq Museum in Baghdad and National Museum in Damascus; two small museums in Sousse (Tunisia) – The Oil Tree Museum and the Dar as-Sid (Dar Essid) Museum; biographical Museum of the writer and painter Gibran Khalil Gibran in Bisharri (Lebanon), and three museums or galleries of contemporary art in Algiers (The Museum of Contemporary and Modern Art), Doha's New Modern (Qatar) and Safar Khan Gallery in Cairo. I close my article with some reflections concerning the role of museums in contemporary Arab culture.

Uwagi o kolekcjonerstwie i muzealnictwie arabskim

Historia muzeów na świecie nie jest długa i sięga XVIII wieku. Wcześniej oczywiście istniały prywatne zbiory rozmaitych eksponatów, ale nie były to jeszcze muzea we współczesnym znaczeniu. W świecie arabskim sytuacja ma się podobnie. Choć biblioteki, niejednokrotnie w teoretycznych rozważaniach muzeologicznych porównywane do muzeów, w wielu swoich funkcjach istniały już w IX wieku¹, o muzeach mówi się dopiero w wieku XIX. Historia kolekcjonerstwa jako takiego w kulturze arabsko-muzułmańskiej sięga pierwszych wieków islamu. W pałacach władców oraz budynkach tworzących mauzolea wybitnych przedstawicieli życia duchowego islamu powstawały „skarbcce” – arab. *chizana*, zawierające wiele interesu-

¹ O historii arabskich bibliotek por. np. J. Bielawski, *Książka w świecie islamu*, Wrocław 1961.

jących i wartościowych przykładów sztuki (często były to dary wotywne). Klasyczne źródła arabskie wspominają wśród najbardziej znanych kolekcjonerów z terenów Mezopotamii kalifa abbasydzkiego Ar-Radiego bi-Allaha (pan. 934–940), sułtana z dynastii Buwajhidów Adud ad-Daulę (pan. 978–982) i kalifa Al-Muktafięgo (pan. 1136–1160). Z zamiłowań kolekcjonerskich znani byli także kalifowie z dynastii Fatymidów (909–1171) ze stolicą w Kairze, którzy budowali nawet specjalne, piękne budynki przeznaczone do przechowywania swych zbiorów².

Szczególną wartość przedstawiają skarbcze w mauzoleach imamów szyickich w An-Nadżafie i Karbali w Iraku. Działalność taka wiąże się również z funkcjonowaniem *wakfów*, czyli fundacji religijnych³. Jednakże długo nie funkcjonował w kulturze arabskiej termin „muzeum”, który nie ma tak głębokiej tradycji, jak grecki *mu-seion*. Po arabsku muzeum to *mathaf*. Wywodzi się on od arabskiego rdzenia *t-h-f*, łączącego się z czymś cennym, wartościowym – pochodzi od tego słowo *tuhfa* – „cenna rzecz”. *Mathaf* zatem to „miejsce, gdzie przechowywane są cenne rzeczy”.

Najstarszym arabskim muzeum we współczesnym tego słowa znaczeniu jest Muzeum Egipskie w Kairze⁴ założone w 1835 roku. Świat arabski obejmuje obszary, na których przed nadejściem islamu istniały rozmaite cywilizacje starożytne – np. sumeryjska, akadyjska i babilońska w Iraku, kultury obszaru Syro-Palestyny, Starożytnego Egiptu, a także bizantyjska i rzymska (głównie w krajach Afryki Północnej). To sprawia, że muzea arabskie obfitują w zabytki z tamtych epok (nawet pomimo przeprowadzanych pod parasolem „ochrony zabytków” i „misji cywilizacyjnej” akcji rat(b)owania tych zabytków przez Europejczyków w okresie kolonialnym). W każdym większym mieście arabskim jest jakieś muzeum, gdzie eksponaty mają oczywiście różną wartość. Bardzo interesujące są muzea wnętrz i zabytki archeologiczne „na świeżym powietrzu” oraz zbiory sztuki muzułmańskiej. W niniejszym artykule chciałbym skoncentrować się przede wszystkim na muzeach ważnych dla kultury arabsko-muzułmańskiej, stąd marginalne potraktowanie zbiorów starożytnych. Jasne jest, że wymagało to dokonania pewnego wyboru, przyznać muszę, że raczej subiektywnego. Zaprezentuję jednak muzea rozmaitego typu, zarówno niektóre z najbardziej znanych, jak i takie, których trzeba długo szukać gdzieś w zaułkach miast arabskich. Według mojej wiedzy to pierwsze obszerniejsze, o charakterze ogólnym opracowanie w języku polskim, choć należy zauważyć, że oddzielnych książek (przełożonych, nie oryginalnych naszych opracowań) doczekały się Muzeum Irackie i Muzeum Egipskie (por. niżej). Istnieją także dość liczne studia nad poszczególnymi

² Muhammad Id al-Chartuti, *Lamhat an tatawwur al-matahif al-arabijja. Al-Mathaf as-Suri* [Uwagi o rozwoju muzeów arabskich. Muzeum Syryjskie], „Tiszrin”, 20.12.2008, za: <http://www.archaeologic.net/cmds.php?action=newsopen&id=658> [odczyt: 28.03.2012].

³ D. Madeyska, *wakf* [w:] *Mały słownik kultury świata arabskiego*, Warszawa 1971, s. 519–520. Typowym przypadkiem muzeum powstałego na bazie *wakfu* jest Muzeum Sztuki Muzułmańskiej (*Mathaf al-Fann al-Islami*) w Kairze, założone w 1880 r. jako Muzeum Sztuki Arabskiej, od 1952 r. noszące obecną nazwę. Por. G. Wiet, *Musée national de l'art arabe. Guide sommaire*, Le Caire 1939; M. Mostafa, *The Museum of Islamic Art. A Short Guide*, Cairo 1961.

⁴ Jest to jedyne muzeum arabskie, jakie znalazło swoje miejsce w *Wielkiej encyklopedii PWN*, t. XVIII, Warszawa 2003, s. 232.

mi eksponatami muzeów w Iraku czy Egipcie, ale głównie dotyczą konkretnych dzieł sztuki i mają w przeważającej mierze charakter archeologiczny. Opracowane są także niektóre „muzea na wolnym powietrzu”, jak np. Petra w Jordanii⁵, a w pracach o sztuce i architekturze islamu pojawiają się opisy meczetów i innych budowli⁶. Te zagadnienia znalazły duży oddźwięk w publikacjach, inaczej niż muzea; architektury nie obejmuje jednak zakres niniejszego artykułu.

W tym tekście skoncentruję się na „klasycznych” muzeach, zgodnie z definicją encyklopedyczną, która mówi, że muzeum to „instytucja, której zadaniem jest gromadzenie i przechowywanie materialnych świadectw cywilizacji człowieka i jego otoczenia, ich nauk, opracowywanie, konserwowanie i udostępnianie w celu badań, nauczania i rozrywki”⁷. Chodzi przy tym o muzea umiejscowione w budynkach – czy to specjalnie zbudowanych w tym celu, czy też będących obiektami zabytkowymi. Opracowanie wszystkich muzeów arabskich wymagałoby kilkutomowej pracy. Moje dotychczasowe kwereudy w tym zakresie wykazały w dodatku, że temat ten nie jest jak dotąd szerzej opracowany także w arabistyce światowej, choć pojawiają się już rozmaite publikacje na ten temat, także umieszczające muzea w szerszej perspektywie kulturowo-politycznej, bo niewątpliwie taką rolę też odgrywają, o czym pisze Dorothea Folga-Januszewska, twierdząc, że „najważniejszym zadaniem muzeum jest generowanie stale nowych scenariuszy przeszłości, przeszłości, do której w każdej chwili należeć zaczyna także współczesna sztuka i nauka”⁸. Takie stwierdzenie, i słusznie, implikuje również pozaartystyczne, polityczne i społeczne role muzeów, co w świecie arabskim jest bardzo wyraźne zarówno w ich dziejach, jak i współcześnie.⁹

Muzea narodowe

Są w świecie arabskim muzea, których znaczenie wykracza poza region. Bez wątplenia, to np. uwzględnione w niniejszym artykule (w kolejności chronologicznej ich powstawania) Muzeum Egipskie w Kairze, Muzeum Bardo w Tunisie, Muzeum Narodowe w Damaszku i Muzeum Irackie w Bagdadzie. Ich znaczenie dla kultury światowej oceniane jest głównie w związku z tym, że tam znajdują się eksponaty będące świadectwem cywilizacji starożytnych. To one decydują o ich miejscu na muzealnej mapie świata. Zbiory arabsko-muzułmańskie są niemalże lekceważone. Warto

⁵ W. Machowski, *Petra*, Wrocław 2007.

⁶ Por. np. G. Marçais, *Sztuka islamu*, Warszawa 1979; H. Stierlin, *Islam od Bagdadu do Kordoby. Wczesne budowle od 7 do 13 stulecia*, Warszawa 1997; R. Ettinghausen, O. Grabar, M. Jenkins-Madina, *Sztuka i architektura islamu*, Warszawa 2007.

⁷ M. Borusiewicz, *muzeum* [w:] *Wielka encyklopedia PWN*, t. XVIII, s. 229.

⁸ *Ekonomia muzeum – pojęcie szerokie* [w:] D. Folga-Januszewska, B. Gutowski (red.), *Ekonomia muzeum*, Kraków 2011, s. 13.

⁹ Por. np. w kontekście muzeów egipskich: L. Guzy, R. Hatoum, S. Kamel, *Globalisation and Museum – Perspectives from North America, India and the Arab World*, s. 10–18, tekst z 2009 r., http://www.geschkult.fu-berlin.de/e/relwiss/forschung/vw-stiftung/globalisation_and_museums.pdf [odczyt: 20.03.2012].